

ذخیره کامله

حکیم محمد

تصحیح و تحقیق:

دکتر حسن مرصاکیان

۱۳۹۳

سرشناسه: حکیم محمد
 عنوان و نام پدیدآور: ذخیره کامله / حکیم محمد؛ تصحیح و تحقیق حسن میرصالحیان.
 مشخصات نشر: تهران: انتشارات المی، ۱۳۹۳.
 مشخصات ظاهری: ۳۷۲ ص.
 فروست: طرح احیای میراث مکتوب طب سنتی: ۳۶.
 شابک: ۹-۸۸-۷۵۵۳-۹۶۴-۹۷۸
 وضعیت فهرست‌نویسی: فیا
 موضوع: پزشکی سنتی — متون قدیمی تا قرن ۱۴.
 شناسه افزوده: میرصالحیان، حسن ۱۳۳۴-
 رده‌بندی کنگره: R۱۳۵/ح۷۱۳۳ ۱۳۹۳
 رده‌بندی دیویی: ۶۱۰
 شماره کتابشناسی ملی: ۳۵۱۸۵۹۳

عنوان: ذخیره کامله
 تألیف: حکیم محمد
 تحقیق و تصحیح: دکتر حسن میرصالحیان
 دبیر اجرایی: هما امینی
 صفحه‌آرایی: اکبر سعیدی
 طراحی جلد: صادق جمالی
 ناشر: المی
 نویت و تاریخ چاپ: چاپ اول، ۱۳۹۳
 قیمت هارد: ۱۵۰۰۰۰ ریال
 قیمت شومیز: ۱۳۰۰۰۰ ریال
 شمارگان: ۱۰۰۰ جلد
 شابک: ۹-۸۸-۷۵۵۳-۹۶۴-۹۷۸

این کتاب در قالب طرح احیای میراث مکتوب طب سنتی ایران منتشر گردیده است.
 مرکز بخش انتشارات طب سنتی ایران: ۰۹۱۹۵۴۰۹۸۹۲

publisherTIM@yahoo.com

همه حقوق محفوظ است. هرگونه نسخه برداری، اعم از زیراکس و بازنویسی، ذخیره کامپیوتری، اقتباس کلی و جزئی بدون مجوز کتبی از ناشر ممنوع و از طریق مراجع قانونی قابل پیگیری است.

طرح چند مرکزی احیای میراث مکتوب طب سنتی ایران (گام سی و ششم)

طرح چندمرکزی احیای میراث مکتوب طب سنتی ایران قصد دارد با جذب حمایت‌های مادی و معنوی مراکز علمی و دانشگاهی در سطوح داخلی و بین‌المللی، در راستای توسعه منطقی و ماندگار مبانی و تاریخ طب سنتی، و در ورای آن، هویت اسلامی و ایرانی این دانش گام‌های مؤثری بردارد.

در حال حاضر، این رویکرد دو جنبه اساسی را دنبال می‌کند: یکی آن‌که با تشکیل مراکز مجازی و پرهیز از ایجاد تشکیلات متمرکز و پرهزینه اداری، به افزایش و تربیت نیروهای متخصصی بپردازد که هر یک با تکیه بر توان علمی و تجربی خود بتوانند به سوی یک هدف مشترک گام بردارند؛ دوم آن‌که با ارائه الگویی مناسب از همکاری بین‌بخشی، توأم با اعتماد و سرعت و گرفتار نیافتن در مسیرهای پرپیچ و خم اداری، آثاری را عرضه بدارد که حاصل همکاری چندین مرکز علمی داخلی باشند، زیرا این رویه سبب افزایش مخاطبان و پراکندگی بیشتر و نزدیک‌تر دوستداران این علم خواهد شد. همچنین، این طرح در نظر دارد با انتشار کتاب‌های مهم و مرجع طب سنتی ایران این میراث کوشش شده را احیا سازد و بدین منظور، تصحیح، ترجمه و انتشار کتاب‌های اصیل ایرانی آموزشی و کاربردی طب سنتی ایران و آثار مرتبط با آن را در دسترس قرار داده است. سی و ششمین گام این حرکت، انتشار کتاب «ذخیره علمیه» که به کوشش آقای دکتر حسن میرصالحیان تصحیح شده و اینک عدد دوست داران گرامی حکمت و طب ایرانی می‌شود.

در پایان، از همکاران و حامیان طرح در گام سی و ششم، دکتر محمد شیخ زین الدین، دکتر محمدحسن عصاره، دکتر زهرا کیاسری، دکتر عبدالله بهرامی، دکتر علیرضا عزیززاده دلشاد تشکر و سپاسگزاری می‌نماید.
دکتر محسن ناصری / مجری طرح

مقدمه ستاد توسعه علوم و فناوری گیاهان دارویی و طب

ایرانی

هر ملتی پیشینه تاریخی خویش را جزیی از هویت خویش می‌داند و از آن به عنوان میراث گرانبهایی حفاظت و حراست می‌نماید. رجعت به خویشتن و شناخت ژرف و عمیق از ریشه‌های فرهنگی، تاریخی و علمی در استعلاء و اصلاح جامعه نقش ازرنده‌ای را داراست. از جمله میراث گرانسنگ و تمدن افتخار آمیز ایرانی- اسلامی، غنای دانش پزشکی و وجود علما، فضلا و حکمای شهیر جهانی است. کمتر کسی است که آوازه شیخ الرئیس ابوعلی سینا، زکریای رازی و جرجانی و صدها عالم دیگر را نشنیده باشد. آثاری فاخری چون شفا، قانون، الحاوی و ذخیره خوارزمشاهی قرن‌ها بعنوان مهم‌ترین منابع علم طبابت، خدمات‌ی‌نظیر و بی‌بدیلی را به بشریت ارائه و وجبات طباهات ایرانیان در سرتاسر جهان شده‌اند.

ایران به واسطه موقعیت جغرافیایی و تنوع گیاهی بخصوص از منظر گیاهان دارویی، جایگاه مهمی در جغرافیای گیاهی جهان دارد. براساس نظر گیاهشناسان، پژوهشگران علوم مرتبط منابع طبیعی، تعداد گونه‌های گیاهی ایران در حدود ۸۰۰۰ گونه است و تحقیقات دانش پژوهان کشور نشان داده است که از این تعداد بیش از ۲۵۰۰ گونه دارای خواص دارویی، عطری، ادویه‌ای و آرایشی بهداشتی است. مضافاً به اینکه از تعداد کل گونه‌های شناخته شده نزدیک ۱۷۳۰ گونه بعنوان گیاهان بومی ایران (اندمیک) می‌باشند که منحصرأ در سرزمین ایران رویش کرده و بعنوان یک ظرفیت انحصاری در کشور محسوب می‌شوند.

با التفات به ضرورت راهبردی توسعه گیاهان دارویی و طب ایرانی اسلامی در کشور، مقام معظم رهبری در سال ۱۳۸۱ در دیداری که با رؤسای دانشگاهها، مؤسسات آموزش عالی و مراکز تحقیقاتی سراسر کشور داشتند بر لزوم تبدیل علم‌گرایی و علم‌محوری به نظام مسلط جامعه در همه بخشها تاکید فرموده و همچنین ترسیم نقشه راهی عالی کشور را به عنوان یک ضرورت ملی به منظور تحقق اهداف چشم‌انداز ۱۴۰۰ کشور برای رسیدن به رتبه اول علمی منطقه مورد اشاره قرار دادند. علاوه بر آن، معظم له در همان سال طی نامه‌ای خطاب به ریاست محترم جمهور فرمودند: "جناب آقای رئیس جمهور محترم: این گیاهان دارویی و طب سنتی از جمله کارهایی است که می‌تواند باب جدیدی در مسائل کلان مربوط به بهداشت و درمان بگشاید. توجه و اهتمام

جناب‌عالی در این کار بسیار مفید خواهد بود انشاء الله". متعاقب این امر ولایی، با همت دولت محترم و معاون محترم علمی و فناوری ریاست جمهوری "ستاد توسعه پژوهش و کاربرد گیاهان دارویی و طب ایرانی (سنتی)" در سال ۱۳۸۷ تشکیل و فعالیت خود را آغاز نمود. این ستاد با هدف ارتقاء جایگاه کشور در حوزه گیاهان دارویی، داروهای گیاهی و احیاء طب ایرانی، تدوین نقشه راه، سند راهبردی و سیاست‌گذاری در سطح کلان، ساماندهی، هدایت و هماهنگی بین نهادهای مرتبط بنیان نهاده شده است. ستاد مذکور در حوزه عملکردی خود، برنامه‌های راهبردی مختلفی را در دست تهیه و اجرا دارد. از جمله برنامه‌های حمایتی ستاد در حوزه وظایف، احیاء منابع و مدارک طب سنتی ایران شامل کتب و رسالات حمایتی ایران است که تعداد آن‌ها بر هزاران نسخه بالغ می‌گردد و به عنوان میراثی گوناگون و گنجینه‌ای مکتوب برای محققان در ایران و جهان به شمار می‌آید. این مجموعه اسناد مشتمل بر کتاب‌های مختلفی در حوزه تشریح، کلیات، مفاهیم، تریادین، تشخیص و درمان است. مستند نمودن و تأمل و تدقیق در این آثار، علاوه بر بازشناسی، صیانت از میراث طب سنتی و گسترش ثبوت و نهاداری دانش بومی و روشهای درمانی طب سنتی مدد خواهد رساند.

گروهی از شیف‌تگان و علاقه‌مندان به میراث مکتوب گذشته همت عالی مبذول داشته تا تجربیات ارزشمند صاحبان و مفاخر طب سنتی و ایرانی کشور جمع‌آوری و به عنوان سندی ماندگار و منابعی ارزشمند برای علاقه‌مندان و آیندگان باقی بماند. این گروه با احساس مسئولیتی عمیق کار ترجمه، تدوین و تصحیح این اندوخته‌های علمی و تاریخی را آغاز نمودند و تاکنون چندین مجلد به زیور طبع آرمیده گردیده و نوشتار حاضر یکی از نتایج این اقدام مهم می‌باشد و انشاءالله تعالی بهضرت احیاء و نشر آثار مکتوب طب سنتی اسلامی و ایرانی و رجعت به خویشتن خویش ادامه خواهد داشت.

امید است انتشار کتاب حاضر پاسخ‌گوی بخشی از نیازهای علاقه‌مندان و متخصصین علوم و فناوری گیاهان دارویی و طب سنتی و به ویژه پزشکان جوان خلاق و مستعد در گوشه و کنار میهن اسلامی باشد. به یاری خداوند متعال بتواند در تکوین و درخشش توانایی‌های آنان برای پایه‌ریزی شرایط مطلوب‌تری در آینده طب سنتی ایران، نقشی تاثیرگذار بر جای نهد. بی‌شک تهیه و انتشار هر نوشتاری کاری است گسترده که جز از رهگذر تلاش و جدیت جمعی و گروهی میسر نمی‌گردد، از اینرو فرصت

مغتنمی است که صمیمانه‌ترین سپاس و قدرشناسی خود را از همه سروران و فرهیختگانی که در گردآوری، تدوین، تصحیح، ویرایش و چاپ این مستند کوشا بودند ابراز می نماید.

دکتر محمدحسن عصاره

دبیر ستاد توسعه پژوهش و کاربرد گیاهان دارویی و طب

ایران

www.ketab.ir

فهرست

۱۳	مقدمه مصحح
۲۳	سیاس گزاری
۲۴	مقدمه مؤلف
۲۸	فصل اول
۲۸	در هوا
۳۳	فصل دوم
	در خاصیت و دانستن داروها و به عمل آوردن و شستن و مغسول کردن
۳۳	اب باران و سوختن بعضی از آن و به کار داشتن
۳۳	الف
۴۱	باب الف
۵۱	حرف التاء
۵۳	حرف الثاء
۵۳	حرف الجیم
۵۵	حرف الحاء
۶۱	حرف الخاء
۶۵	حرف الدال
۷۳	حرف الذال
۷۳	حرف الراء
۷۶	حرف الزاء
۸۲	حرف السین
۸۲	حرف الشین
	حرف الصاد
۹۱	حرف الضاد
۹۳	حرف الطاء
۹۷	حرف الظاء

۹۷	حرف العین
۹۹	حرف الغین
۱۰۰	باب الفاء
۱۰۱	حرف القاف
۱۰۳	حرف الکاف
۱۰۶	حرف اللام
۱۰۷	حرف المیم
۱۱۱	حرف النون
۱۱۲	حرف الواو
۱۱۳	حرف الیاء
۱۱۴	حرف یاء
۱۱۶	فصل
۱۱۶	در وصیت و آداب این علم و آداب آن و محافظت خود نمودن
۱۲۰	فصل چهارم
۱۲۱	اما فصل بهار
۱۲۵	فصل تابستان
۱۳۱	فصل پاییز
۱۳۶	فصل زمستان
۱۴۹	فصل پنجم
۱۴۹	در دانستن و شناختن آلات بریدن و شکافتن و نگه داشتن او
۱۵۴	فصل ششم
۱۵۴	در دانستن مرهمهای پخته و صفت پختن او، بر هر موضعی که مرهم باید نهاد تا زود پخته شود
۱۵۸	باب اول

در خوردن زخمهایی که از حربه فولاد باشد مثل شمشیر و تیر و خنجر و کارد و تفنگ و پیکان مانده در زخم و گلوله ماندن در مقام زخم خواه در استخوان و خواه در گوشت و صفت بستن زخم و بیرون آوردن پیکان و گلوله و غیره ۱۵۸

باب دوم ۱۷۲

در دانستن آلت‌های زهردار که از او زخم زده باشند و به هرچه به زهر آب داده به موضعی رسانند و بیرون آورند زهر را از آن موضع ۱۷۲

باب سوم ۱۷۸

در زدن به چوب و سنگ و ضربه و سقطه و شکافتن و کوفته شدن موضعی از اعضا و هرچه بوده بلاشد ۱۷۸

باب چهارم ۱۸۴

در بستن آتش و آب گرم و شیر نبات و قند و دوشاب و صابون و حلوا و سبب بر موضعی قهادن و روغن جوشیده بر موضعی ریختن و هرچه مثل این باشد ۱۸۴

باب پنجم ۱۸۹

در نوره کشیدن و زخم کشیدن از آن یا به آب گرم فروشدن ۱۸۹

باب ششم ۱۹۲

در گزیدن ماران و عقرب و حیوانات مودیه و زخم دندان ایشان و یوز و بوزینه و سگ خانگی و شیر و پلنگ و جمیع حیوانات گزنده ۱۹۲

باب هفتم ۲۰۸

در سیاست پادشاه و حکام مثل بریدن اعضا و دست و پا و قضیب و خصیه و چشم بیرون آوردن از حدقه ۲۰۸

باب هشتم ۲۱۸

در شکافتن خنازیر و نفخه و آنچه توان شکافت ۲۱۸

باب نهم ۲۲۲

در دمل و گاوریسیه و ماحه های گرم که پدید آید و خارش گرم ۲۲۲

باب دهم ۲۳۲

در خوردن سیخ خرما و آبگینه و استخوان و هر چه به گوشت یا عضوی
از اعضا مردم خورد و زخم کند یا در آن جا شکسته شود..... ۲۳۳

باب یازدهم..... ۲۳۵

در سرطان و داخس که کژدمه گویند..... ۲۳۵

باب دوازدهم..... ۲۳۹

در غذاهایی که در زخم خوردن و حربها و قطع نمودن اعضا و دمل
و جز آن توان خوردن..... ۲۳۹

باب سیزدهم..... ۲۴۲

در سرما رسیدن به دست و پا و اعضا..... ۲۴۲

باب چهاردهم..... ۲۴۴

در کتک ملازه و به زیر یا افتادن که عواکج گویند..... ۲۴۴

باب پانزدهم..... ۲۴۵

در کتک شدن و بریدن و شکستن و زخم آن..... ۲۴۵

باب شانزدهم..... ۲۴۸

در زخم اطفال و طاووس و بون و انبانک و کچل و شیرینه و ورم اعضای
ایشان..... ۲۴۸

باب هفدهم..... ۲۵۱

در آنچه جراحان نیش دهند که کجا باشد و کجا نیش توان داد..... ۲۵۱

باب هژدهم..... ۲۵۲

در بواسیر و نواصیر علت جزام و کریون..... ۲۵۲

باب نوزدهم..... ۲۵۶

در زخم آبله و آتشک..... ۲۵۶

باب بیستم..... ۲۶۴

در آبله و آتشک فرنگ و علاج آن..... ۲۶۴

باب بیست و یکم..... ۲۶۸

در آداب چوب چینی خوردن..... ۲۶۸

باب بیست و دوم..... ۲۷۸

در زخم که کرم افتاده یا بو زده یا ناصور شده..... ۲۷۸

- باب بیست و سوم ۲۸۰
در بیرون آمدن دانه های متفرقه خرد و بزرگ بر جمیع اعضا مثل
بالای پلک چشم و کنار آن و روی و لب و گوش و پیشانی و پشت بینی و
حلق و گردن و دست و بغل و پستان و سینه و شکم و هرچه از نخودی تا
اناری و بزرگتر از آن باشد ۲۸۰
- باب بیست و چهارم ۲۸۳
در شکستن اعضا که تخته بر آن بندند یا فرو شده یا بالا آوردن مثل
استخوان سینه و پهلوی و غیره ۲۸۳
- باب بیست و پنجم ۲۹۸
در بیرون شدن بندها از مقام خود در اعضا و به جا آوردن آن بند را به
نام ۲۹۸
- باب بیست و ششم ۳۰۰
در بستن یا حذر از آن ۳۰۰
- باب بیست و هفتم ۳۰۱
در خراج و در پستان ران و خوره مردان و زخم آن ۳۰۱
- باب بیست و هشتم ۳۰۴
در ترکیدن استخوانهای قلم دست و بازو و ران و پهلوی و سر استخوان
که در بدن باشد ۳۰۴
- باب بیست و نهم ۳۰۶
در زخمهایی که دور آن زخم را احتیاج دارد ۳۰۶
- باب سی ام ۳۰۹
در زخمی که بر سر پیوندهای هر عضوی که افکند یا زخمها و یا زخمها
که در اندرون گوشت استخوان باشد ۳۰۹
- خاتمه ۳۱۲
در بیان داروهای بیهوشی که از برای بریدن و شکافتن ۳۱۲
سازند که چون آن بکند آن کس خبردار نشود ۳۱۲
- جمله اول ۳۱۵
در عقد سیماب و حب سیماب و سفوف سیماب و صفت کشتن او به
جهت زخمهای آتشک و صفت مرهم آن ۳۱۵

طریق ساختن مشک داروها و روغن‌ها و گزحلوا و غیر آن.....۳۱۶

نمایه۳۲۱

www.ketab.ir

مقدمه مصحح

کتاب ذخیره کامله کتابی است در زمینه طب قدیم که مطالب آن بیشتر در مورد اعمال جراحیهای مختلف برای انسان و داروهای مورد استفاده در این نوع درمانها می باشد. این کتاب بنابر آنچه مؤلف آن در مقدمه آن نوشته شامل شش فصل، سی باب، یک خاتمه و دو جمله بوده است. مؤلف آن حکیم محمد از اطبای معاصر شاه طهماسب صفوی می باشد. از زندگی نامه او اطلاعات زیادی در دست نیست. سیریل الگود در کتاب طب در دوره صفویه چند صفحه در مورد این کتاب نوشته. وی براساس محتوای کتاب اظهار نظر کرده که مؤلف کتاب در دوره جوانی پزشک سپاه عثمانی بوده و مدت کوتاهی زبانی انجام داده است. همچنین بنابر نوشته او، در نسخه کتابخانه پارسی کاتب آن نسخه در انتهای کتاب نام کتاب را ذخیره جراحی نوشته است.

در فهرست کتب خطی فارسی کشور پنج نسخه از این کتاب ذکر شده است. یک نسخه در ایران قدس رضوی (آس)، یک نسخه در دانشگاه تهران (دا) و در فهرست کتب کتابخانه های مفتاح، مجلس سنای سابق و مجلس شورای اسلامی نیز یک نسخه از این کتاب ذکر شده است. تا آن جا که اینجانب بررسی کردم، این کتابخانه مجلس شورای اسلامی فعلی (مج) نسخه ای است که ابتدا در کتابخانه مفتاح (کتابخانه شخصی دکتر حسین مفتاح واقع در قلهک) بوده و سپس به کتابخانه مجلس سنای سابق منتقل شده و در حال حاضر در کتابخانه مجلس شورای اسلامی فعلی نگهداری می شود. در سال ۱۳۹۰ آقای دکتر محمد علی اصفهانی (رئیس مرکز تحقیقات علوم قرآن، حدیث و طب دانشگاه علوم پزشکی تهران) یک نسخه از این کتاب را در قالب مجموعه انتشارات موسسه مطالعات تاریخ پزشکی، طب اسلامی و مکمل به تعداد محدود چاپ و به کتابخانه های دانشگاه های علوم پزشکی سراسر کشور ارسال کرده اند. بنابر نوشته ایشان در کتاب نسخه مادر آن از C.D اهدائی آقای وطن پرست حاوی تصویر برداری از عکسهای کتب خطی موجود در کتابخانه مرکز دائرة المعارف بزرگ اسلامی بوده است. نسخه چاپ شده ایشان از همه نظر دقیقاً مانند نسخه دانشگاه تهران می باشد.

متأسفانه هیچ کدام از این نسخ نسخه کاملی نمی باشند. نسخه آس در قرن دوازدهم نوشته شده و شامل مقدمه و شش فصل بوده و از باب اول تا اواسط باب بیست و چهارم را دارد و بقیه کتاب نوشته نشده است. نسخه مج نیز در قرن دوازدهم نوشته شده و مقدمه آن ناقص بوده و بیش از نیمی

از آخر مقدمه را که شامل فهرستی است که مؤلف در مقدمه نوشته ندارد. این نسخه شامل شش فصل بوده و از باب اول تا اواسط باب دهم نوشته شده و در ادامه از اواسط باب نوزدهم نوشته شده و تا انتهای باب سیام را نیز داراست. در ادامه، خاتمه کتاب را نوشته و جمله اول را نیز به صورت ناقص نوشته و در انتهای کتاب چند صفحه راجع به بعضی مفردات نوشته و در آخر مطالبی راجع به جماع و راجع به چسبیدن زالو دارد که به نظر می‌رسد این قسمت‌ها از کتاب نبوده و خطاط اضافه نموده است. به همین دلیل این قسمت‌ها تصحیح نشده و از کتاب حذف گردید. نسخه دا در سال ۱۲۰۰ نوشته شده و شامل مقدمه و شش فصل اول بوده و در ادامه از باب اول تا حدود یک سوم اول باب ششم نوشته شده و فاقد بقیه کتاب می‌باشد. باب تصحیح کتاب ابتدا با مطالعه کلی نسخ فوق مشخص شد نسخه اسس بقیه ملتر بوده و علیرغم آنکه خط خوبی نداشت به عنوان نسخه اساس در نظر گرفته شد (بدیهی است که از اواسط باب بیست و چهارم به بعد که در نسخه اسس وجود نداشت فقط متن نسخه مج به عنوان تنها نسخه موجود نوشته شد پس از نوشتن کامل آن، دو نسخه دیگر (نسخه مج و نسخه دا) به عنوان نسخه‌ها (بدل) با آن تطبیق و در مواردی که به جای کلمه یا عبارت نوشته شده بود، نسخه اسس کلمه یا عبارت دیگری در نسخه بدل ذکر شده بود در پاراگراف‌ها و کلمات - یا + و فقط با ذکر علامت اختصاری نسخه بدل کلمه یا عبارت جایگزین نوشته شد. البته در مواردی که متن مورد اختلاف بیش از یک کلمه بود، در پاورقی ابتدا با ذکر عبارت: به جای: اول متن نسخه اساس و بعد با ذکر علامت (یا علامتهای) نسخه‌های بدل، متن نسخه بدل در ادامه نوشته شده است. در مواردی که نسخه بدل فاقد کلمه یا متنی بود که در نسخه اساس نوشته شده بود آن کلمه یا متن با ذکر علامت نسخه بدل در پاورقی نوشته شده و پس از شروع کلمه یا متن علامت - (به معنای آنکه در این نسخه بدل این کلمه یا این قسمت از متن وجود ندارد) نوشته شد. بر عکس در مواردی که نسخه بدل کلمه یا عبارتی بود که اضافه بر متن نسخه اساس بود آن کلمه یا عبارت با ذکر علامت نسخه بدل در پاورقی نوشته شده و قبل از شروع کلمه یا عبارت علامت + (به معنای آنکه در این نسخه بدل این کلمه یا عبارت اضافه بر متن نسخه اساس وجود دارد) نوشته شد. بیشتر اختلافات نسخ در حد یک کلمه یا یک عبارت کوچک بود. در موارد کمی این اختلاف در حد چند جمله بود (به خصوص جملاتی که نسخه مج در مقایسه با نسخه اساس فاقد آن بود).

وسایل مختلف جراحی یا کارهای عملی بود به دلیل عدم دقت و واضح نبودن تصویر چاپ نشد. خوانندگانی که علاقمند به دیدن این تصاویر می‌باشند می‌توانند با تهیه سی دی این کتاب از سه کتابخانه مذکور شکلها را ببینند.

امید است این کتاب در معرفی دانش گرانبهای طب قدیم مؤثر باشد. مطالعه این کتاب برای دانشجویان طب قدیم و نیز همه کسانی که در زمینه طب قدیم فعالیت می‌نمایند می‌تواند مفید واقع شود. از خوانندگان محترم درخواست می‌شود در صورتی که از وجود نسخه دیگری در کشور اطلاع دارند به مصحح اطلاع دهند تا در تکمیل کتاب در چاپهای بعدی استفاده شود. مطمئنا علیرغم سعی مصحح در تصحیح بدون غلط این کتاب، احتمال خطا از هر نوع وجود دارد. مصحح خوشحال خواهد شد که عزیزان خواننده در صورت لزوم با هرگونه اشکال از طریق ناشر با مصحح در میان بگذارند.

حسن میرصالحیان